

Arkeologisk schaktövervakning
ÄMBETSGATAN

vid schaktning för telekabel, fornlämning nr 194
Hedemora stad och kommun, Dalarna

 ARKEOLOGISK RAPPORT

2009:3

Dalarnas museum

Arkeologisk schaktövervakning

ÄMBETSGATAN

vid schaktning för telekabel, fornlämning nr 194
Hedemora stad och kommun, Dalarna

Karl-Fredrik Lindberg

ARKEOLOGISK RAPPORT

2009:3

Dalarnas museum

Renritning: Karl-Fredrik Lindberg
Form: Eva Carlsson
Vinjett: Sven-Olof Gudmunds

Rapporten kan beställas från Dalarnas museum, Box 22, 791 21 FALUN
tfn 023-76 55 00, fax 023-283 58, e-post info@dalarnasmuseum.se

© Lantmäteriverket Gävle 2006. Medgivande MS2006/02203

© Dalarnas museum 2009
Tryck: Dalarnas museum, Falun, 2009
ISSN 1400-8815

Innehåll

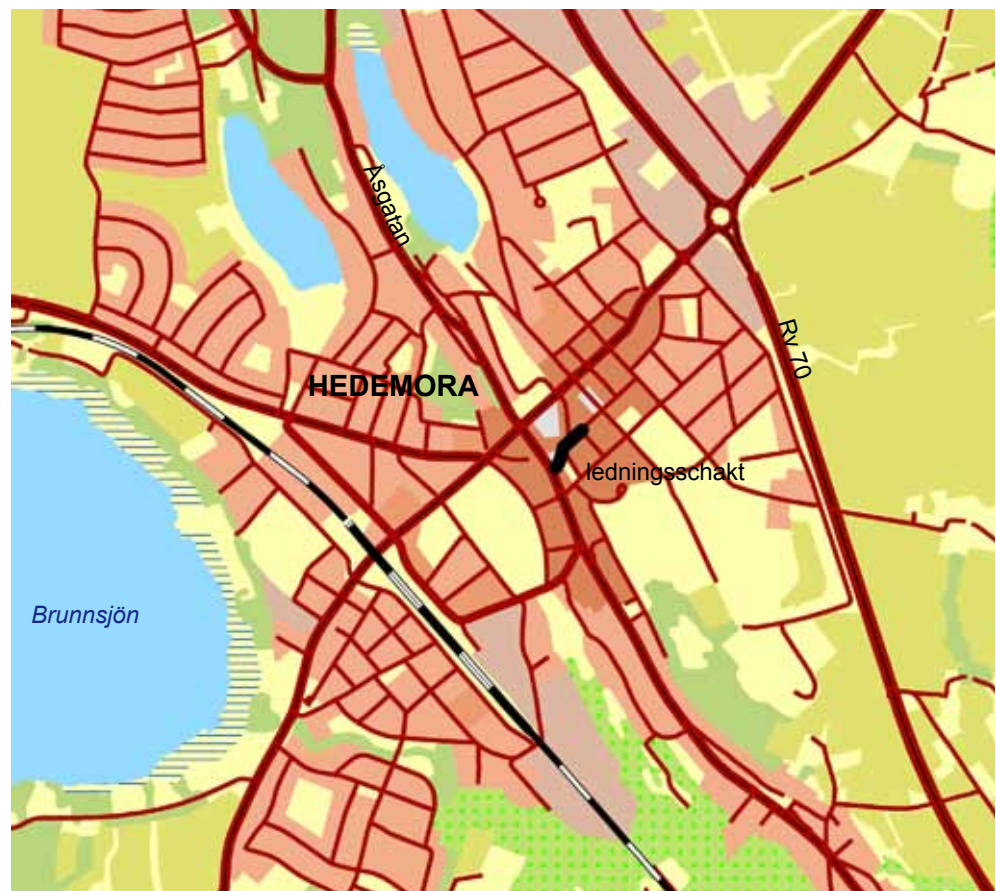
Inledning	5
Syfte.....	5
Metod.....	6
Kunskapsläge.....	7
Undersökning.....	8
¹⁴ C-dateringar	9
Tolkning.....	9
Sammanfattning	10
Referenser.....	11
Tekniska och administrativa uppgifter.....	11

Inledning

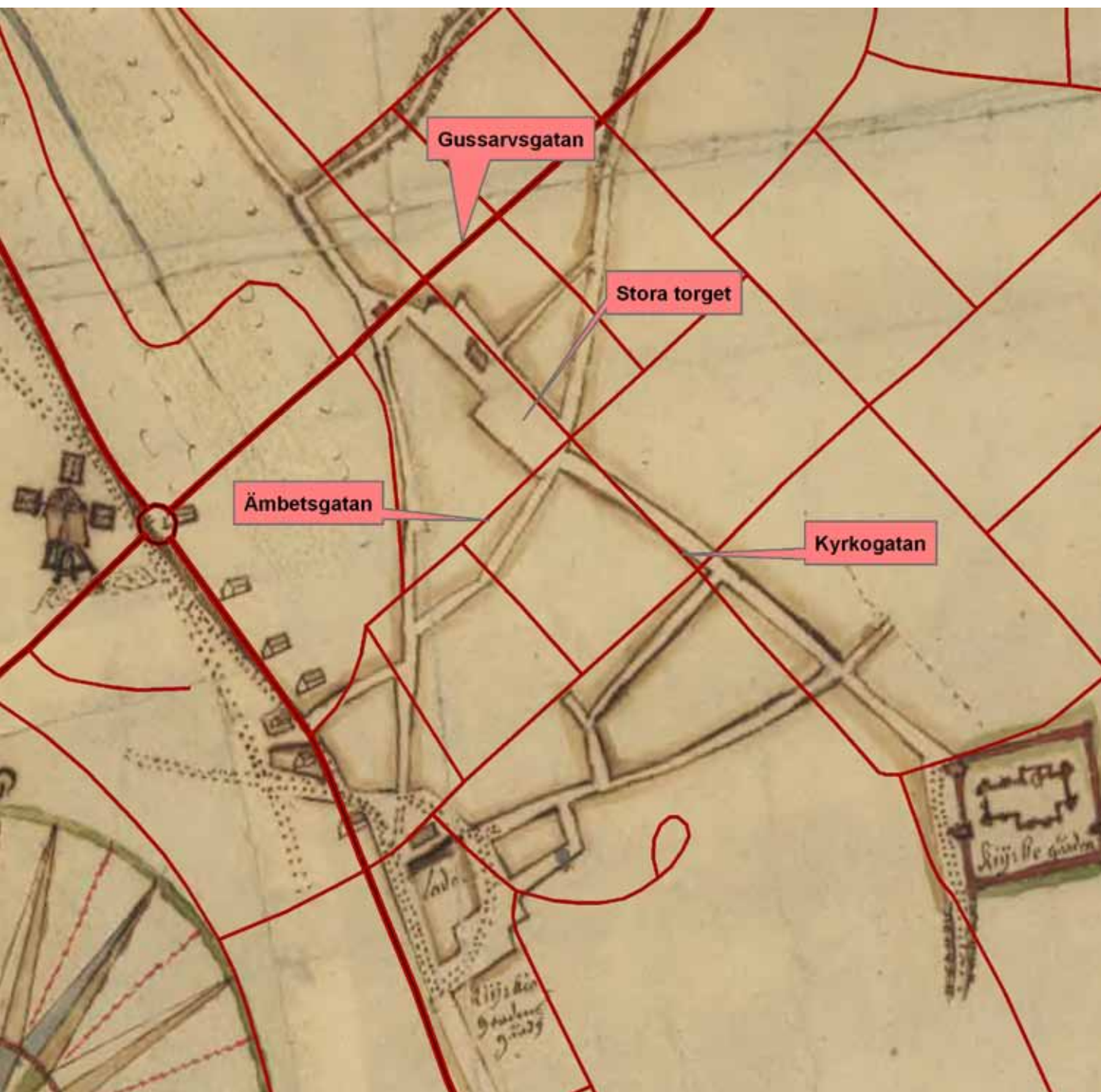
I samband med markarbetena för dragning av teleledningar från korsningen Ämbetsgatan/Nybrogatan till nordvästra hörnet av fastigheten kvarteret Järpen genomförde Dalarnas museum en arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning i enlighet med länsstyrelsens beslut, dnr 431-7902-05. Uppdragsgivare var Telia Sonera.

Syfte

Syftet med förundersökningen var att klargöra fornlämningsförhållandena inom exploateringsområdet samt bilda underlag för beräkning av omfattning och kostnad för eventuell huvudundersökning

Figur 1. Utdrag ur fastighetskartan med det aktuella området inritat. Skala 1:10 000.

Figur 2. Utdrag ur 1669 års karta, delineation (U18-1:1) med vägnätet från fastighetskartan applicerat ovanpå. Skala 1:3 000. Från Hägerman 2008.

Metod

Under schaktnings gång besiktades schaktet av en arkeolog vid fem tillfällen. Sektioner och schaktbotten finrensades och dokumenterades efter att schaktet var färdiggrävt.

Dokumentationen bestod i profilritningar och en skriftlig beskrivning. Inmätningen av schakt gjordes genom relation till angränsade byggnader.

Kunskapsläge

Undersökningsområdet ligger inom fornlämning nr 194 i Hedemora socken, vilken utgör Hedemora stads gamla stadslager där lämningar från medeltid till 1600-tal kan förväntas påträffas. Hedemora nämns första gången 1362 som Parochia Henamorum, Hedemora socken (Ståhl 1982:343; Sundström & Olsson 1991:7). År 1414 kallas Hedemora för "køpstadher" (marknadsplats) och 1446 fick orten marknadsprivilegier (Trotzig 1943:22f). Några stadsprivilegier är inte kända förrän 1459, men troligen hade staden bedrivit handel sedan länge.

De tidigaste bevarade upprättade kartorna över Hedemora från 1642 och 1669 visar bägge bebyggelse inom undersökningsområdet. Stadskärnan tycks ha legat vid nuvarande Stora torget strax nordöst om undersökningsområdet men bebyggelse kan även ses vid Hökartorget. Vad som kan noteras är att Ämbetsgatan inte alltid har samma dragning (figur 2), utan att den tidigare gått söder om nuvarande sträckning (Olsson 1980:11).

Hedemora har eldhärjats två gånger, 1754 och 1849. Undersökningsområdet berördes främst vid den första branden 1754, men även den norra delen av undersökningsområdet berördes av branden 1849 (Olsson 1980:17ff). Dessa två bränder har fungerat som daterande horisonter i stratigrafien inom fornlämning 194 vid arkeologiska undersökningar.

Flera tidigare undersökningar i området har gjorts. De har visat tunna kulturlager och endast ett fåtal har kunnat föras tidigare än 1600-tal (muntligen Fredrik Sandberg). Nedan kommer några av dessa undersökningar beröras för att skapa en kontext kring den stratigrafi som påträffades vid undersökningen.

En tidigare undersökning inom kvarteret Gäddan strax norr om undersökningsområdet utfördes i form av en schaktövervakning längs Gröna gatan (Burman 1999). Gröna gatan kan närmast betecknas som en grusgång mellan bebyggelse och parkområde. I schaktet kunde närmast under markplan flera påförda grus- och lerlager iakttas vilka troligen hör samman med grusgången. Därunder fanns ett lager med gammal odlingsjord direkt på den opåverkade mon. Odlingsjorden låg cirka 0,2–0,35 meter under dagens marknivå och bedömdes kunna vara av hög ålder, möjligen 1600-tal. På ett ställe iakttogs även ett brandlager mellan de påförda grus- och lerlagren och odlingsjorden.

Under 2005 utfördes även en schaktövervakning vid kvarteret Gäddan vid markarbetena för en parkeringsplats och ny ventilation till en fastighet (Lögqvist 2005). Vid grävningen för ventilationen grävdes en 1,5x1,5 meter stor grop med ett djup av 1,5 meter vilken gav ett bra tvärsnitt av stratigrafien i området. Den naturliga mon fanns på ett djup av 1,4 meter och ovan denna låg ett 0,2 meter tjockt odlingslager, med tanke på de ovan nämnda kartorna bör lagret vara från tidigt 1600-tal eller äldre. Därutöver påträffades även brandlager från de två stora stadsbränderna på 1,0 meter och 0,2 meters djup.

Till sist bör även en undersökning som utfördes 2007 av Britt-Marie Hägerman Dalarnas Museum nämnas. Undersökningen var i form av en schaktövervakning vid kvarteret Ugglan strax norr om det nu berörda området. Vid undersökningen påträffades lager som daterades till andra hälften av 1300-talet, således väldigt tidiga dateringar för området. Man daterade även en odlingshorisont till andra hälften av 1500-talet. Därefter kunde bebyggelselämningar ses som utifrån kartmaterial hör till 1700-tal. I stratigrafien kunde även två kollager ses vilka tolkades som spår efter de två stadsbränderna (Hägerman 2008:6ff).

Figur 3. Fastighetskartan över det aktuella området. Schaktet som kontrollerades är den tjocka svarta linjen. Skala 1:1 000.

Undersökning

Schaktets totala längd uppgick till cirka 120 meter, var 0,8–0,9 meter brett med ett djup av 1,0–1,1 meter. Längs hela schaktet var den norra sektionen tämligen opåverkad av senare tids markarbeten medan den södra sektionen var störd av ledningsdragningar och dylikt. Schaktet startade mitt i korsningen Ambetsgatan/Nygatan och löpte väst-sydväst ner till nordvästra hörnet av fastigheten kvarteret Järpen (figur 3).

I korsningen Ambetsgatan/Nygatan cirka 0,3 meter under markplan påträffades ett lager kullersten inbäddat i sand. På 0,75 – 0,8 meters djup påträffades ett brunt relativt tunt lager, cirka 0,05 meter tjockt med träfibrer och förmultnat trä. Ett jordprov togs ur detta lager, prov 2. Ovanpå lagret låg förutom åsmaterial en del murtegel och humus, cirka 0,1 meter tjockt. Möjligt bebyggelselager (profil 1, figur 4).

I norra sektionen 11 meter sydväst om vägkorsningen Ambetsgatan/Nygatan uppträder ett 0,05–0,2 meter tjockt kulturlager på naturlig ljusgul/beige lera (profil 2, figur 5). Kulturlagret är brungrått med sand, småsten, lera, sot, humus. Enstaka fynd kan ses i form av någon murtegelbit och rörben. Lagret kan inte karakteriseras som intensivt. Lagret kan ses på en sträcka av 3 meter

och varierar i tjocklek och har en oregelbunden botten. Efter att ha försvunnit på en sträcka av 5 meter blir lagret åter synligt cirka 19 meter från ovan nämnda vägkorsning och 5 meter framåt som en tunn ljus horisont. Ett jordprov, prov 1, togs för analys ur kulturlagret.

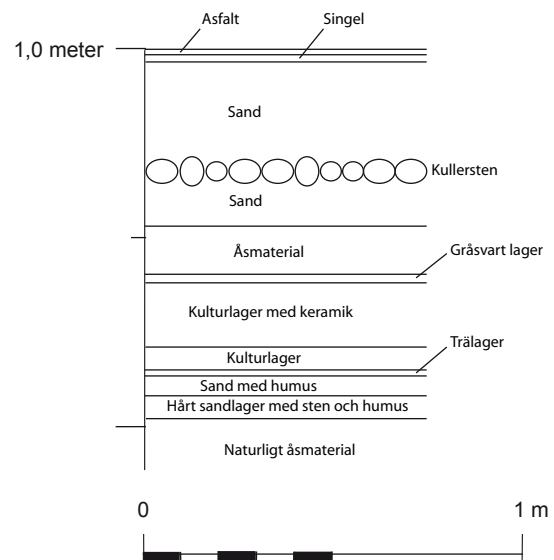
Vid 20–25 meter från schaktets nordöstra ände kunde i norra sektionen ett kulturlager ses, cirka 0,6 meter ned, bestående av ljus sand med rikligt med sten, fynden bestående av murtegel, yngre rödgods med glasyr och lite organiskt material. Ovan låg ett gråsvart skikt, ej brandlager. I botten på kulturlagret 0,85–0,95 meter under markytan låg ett tunt lager med trärester, både längsgående och tvärgående. Troligen samma lager som sågs strax öster och tolkas som bebyggelserester. Under detta lager kunde ett lager med mindre sten, murtegel och humus iakttas. Kulturlagret med bebyggelserester sträckte sig över en yta på 2,9 meter.

¹⁴C-dateringar

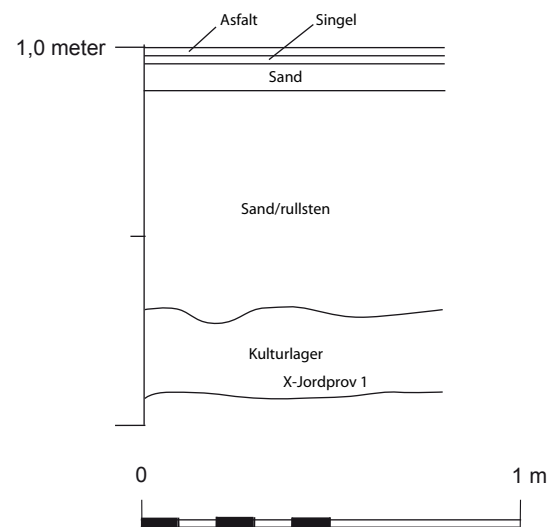
En ¹⁴C-datering gjordes på material från undersökningen vid Ämbetsgatan. Provet för analys bestod i träkol från al med en egenålder av <5 år. Provet analyserades av Göran Possnert på Ångströmlaboratoriet i Uppsala och gjordes med tandemaccelerator. Träkolet från jordprov 1 daterades till 1520–1650 AD (Ua-32278) kalibrerat med 1σ noggrannhet (figur 6).

Tolkning

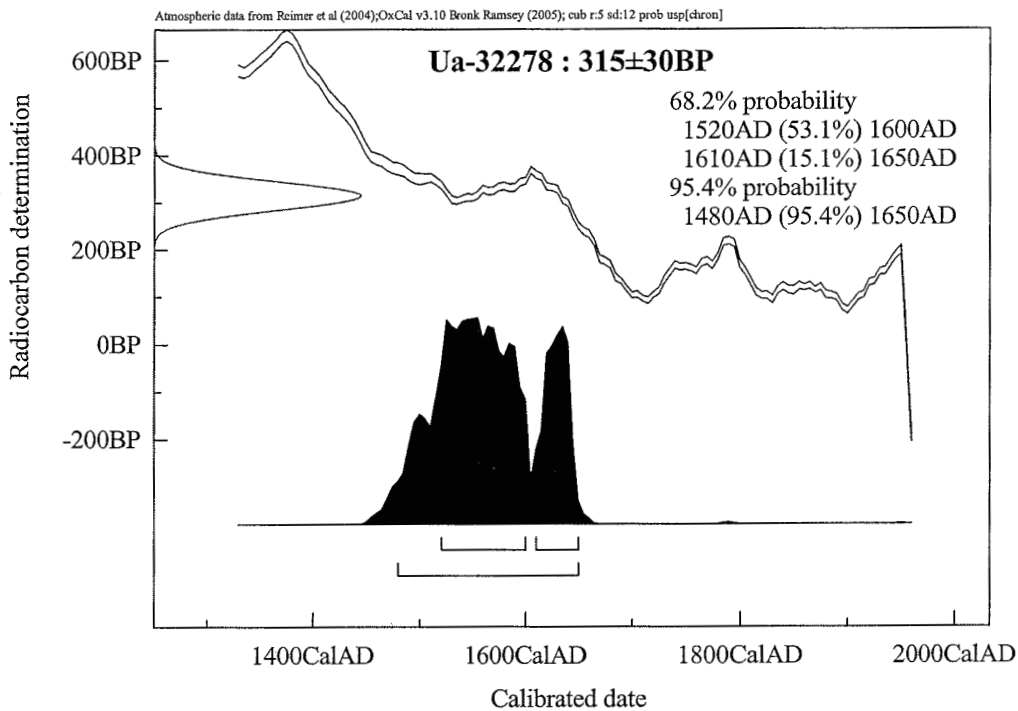
Vid undersökningen kunde ett flertal historiskt intressanta skeenden noteras. Kanske av störst intresse är det kulturlager som daterades till 1520–1650 AD, vilket med stor sannolikhet placerar det innan de första kartorna upprättas över Hedemora. Detta lager är troligen det samma som noterats nederst i stratigrafien vid två tidigare undersökningar och tolkats som odlingslager och

Figur 4. Schematisk framställning av profil 1.

Figur 5. Schematisk framställning av profil 2. X markerar jordprov 1 ur vilket träkolet för ¹⁴C-dateringen togs.

Figur 6. ¹⁴C-dateringen från jordprov 1.

det odlingslager som fick en liknande datering vid undersökningarna i kvarteret Ugglan (Burman 1999; Lögdqvist 2005; Hägerman 2008). De skillnader som kan ses i djupet som de förekommer på är troligen orsakat av den lokala mikrotopografien. Vid mindre schaktövervakningar som dessa är det svårt att nå längre men vid en eventuell framtida grävning av större ytor kan det vara av intresse att försöka utröna närmare vilken typ av aktivitet/aktiviteter som avsatt detta lager. Bristen på spår efter de två stora stadsbränderna som kunnat ses i de tidigare undersökningarna är viktig information i sig. När det gäller den senare branden 1849 så tycks den också bara berört de absolut mest nordliga delarna av undersökningsområdet enligt de skriftliga källorna (se ovan). Däremot är det svårare att se varför branden från 1754 inte lämnat spår här och något som förhoppningsvis kan besvaras vid framtida studier. Tillsist skall också nämnas att kullersten från en tidigare vägläggning påträffades i schaktet.

Sammanfattning

Vid schaktövervakningen kunde kulturlager från tidigare bebyggelseperioder noteras. Den äldsta av dessa daterades och kunde placeras mellan 1520 och 1650 AD, vilket är en ovanligt tidig datering för området (muntligen Fredrik Sandberg). Strax över detta lager påträffades ett lager med mycket trärester som tolkats som bebyggelserester följt av ett tjockare kulturlager med yngre rödgoods med glasyr. Ovan detta cirka 0,3 meter under nuvarande vägyta påträffades ett kullerstenslager från en tidigare vägläggning. Intressant är också att inget brandlager från någon av de två stadsbränderna 1754 och 1849 kunde ses. Gällande den senare av dessa bränder är det möjligt att den begränsades strax norr om schaktets utsträckning (se kunskapsläge).

Dalarnas museum anser inte att ytterligare arkeologiska insatser är motiverade för det aktuella arbetsföretaget. Däremot bör försiktighet fortfarande

vidtas vid eventuella framtida markarbeten på djupet inom området då ett flertal historiskt intressanta skeenden kunnat spåras i stratigrafien vid schaktningen i form av gamla markhorisonter, bebyggelsefaser och stadsbränder.

Undersökningen kan sägas ha uppfyllt alla de målsättningar som uppsattes på ett tillfredsställande sätt.

Referenser

- Burman, A. 1999. Rapport över schaktövervakning på Gröna gatan, kv. Gäddan, Hedemora stad och kommun. DM dnr 101/99. Stencil.
- Hägerman, B-M. 2008. Arkeologisk schaktövervakning i Ugglan 2 inför upp- rustning av Apoteksträdgården inom raä 194, Hedemora stad och kommun, Dalarna. DM dnr 158/07. Rapport.
- Lögdqvist, A. 2005. Arkeologisk schaktövervakning vid markarbeten inom fastigheten kv. Gäddan 1 i Hedemora; inom raä 194, Hedemora stad och kommun. DM dnr 114/05. Stencil.
- Olsson, S. 1980. Bebyggelse i Hedemora stad. Kulturhistorisk miljöanalys. Dalarnas museums serie av rapporter: 11. Falun.
- Ståhl, H. 1982. Ortnamn i Hedemorabygden. Ur Hedemora socken – en bygd i förändring. Hedemora kommun.
- Sundström, K. & Olsson D. S. 1991. Kulturbygden Hedemora – innerstaden. Bevarandeplan för Hedemora innerstad. Hedemora kommun, Dalarnas museums serie rapporter 18.
- Trotzig, K. 1943. Hedemora stads historia. En Hembygdsbok.
- Muntlig källa: Fredrik Sandberg, Dalarnas Museum. 2009-06-02.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	431-7902-05
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2005-06-15
Ekonomiskt kartblad:	12G 6c NV
Socken:	Hedemora
Fornlämningar, raä nr:	194
Uppdragsgivare:	Telia Sonera
Utförandetid:	2005-06-29–07-12
Övervakad schaktlängd, meter:	cirka 120
Tidsåtgång:	9 timmar
DM projektnummer:	1322
DM diarienummer:	74/09
Arkeologisk personal:	Fredrik Sandberg, Eva Carlsson
Projektansvarig:	Fredrik Sandberg

Arkivmaterialet förvaras på Dalarnas museum. Inga fynd tillvaratagna.

